

Ілона ОРДИНСЬКА,

orcid.org/0000-0001-9673-8576

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

(Хмельницький, Україна) *ilonaordynska@ukr.net*

СТРУКТУРНО-ДЕРИВАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНИХ НАЗВ ПОСЕЛЕНЬ ХУТІРСЬКОГО ТИПУ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті охарактеризовано структуру та словотвір найменувань висілків, хуторів і фільварків Північної Хмельниччини. Звернено увагу на те, що найбільшу кількість їх зафіксовано саме в Полонському районі, трохи менше – у Славутському і однаково – в Ізяславському та Шепетівському районах. За часів радянської влади хутори було ліквідовано, нині можна знайти лише поодинокі господарства, але їх не реєструють як окрему адміністративно-територіальну одиницю. За структурою розмежовуємо прості, складні та складені номінації. В основі простих найменувань найбільш часто реєструємо іменники, серед яких переважають граматичні форми називного відмінка однини; значно рідше трапляються форми називного відмінка множини і родового відмінка однини; епізодично – родового відмінка множини. Конструкції прикметникового типу – це субстантивовані прикметники. Складні назви репрезентовані композитами та юкстапозитами. З'ясовано, що складені назви більш різноманітні за структурою. Переважають назви-словосполучення – 20,03%, побудовані за моделлю «прикметник + іменник», рідше – навпаки; також відзначено перевагу сингулярних форм над плюральними. Решта назв хуторів репрезентована двослівними або навіть і трислівними словосполученнями, побудованими за моделями: «іменник + іменник» – 2,36%; «іменник + числівник» – 1,62%; «прикметник + прикметник + іменник» – 1,03%; «прикметник + прикметник» – 0,88%; «іменник + прийменник + іменник» – 0,58%; «іменник + іменник + іменник» – 0,15%; «іменник + іменник + числівник» – 0,15%; «іменник + прикметник + іменник» – 0,1%; «прикметник + іменник + іменник + іменник» – 0,15%. Назви-словосполучення побудовані шляхом поєднання прийменника з іменниками в орудному або знахідному відмінках. Досить різноманітною є словотвірна структура назв хутірських поселень регіону. Традиційним є переважання лексико-семантичної деривації, однак якщо у разі творення ойконімів найбільшу кількість становили найменування, утворені шляхом власне семантизації, то назви хуторів частіше виникали синтаксичним способом, коли онімом ставали насамперед словосполучення, що вказували на власника, місцезнаходження, певну ознаку.

Ключові слова: мікротопонім, мікротопонімія, ойконім, мікроойконім, ойконіміком, денотат, власна назва дрібног географічного об'єкта.

Ілона ORDYNSKA,

orcid.org/0000-0001-9673-8576

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

(Khmelnytskyi, Ukraine) *ilonaordynska@ukr.net*

STRUCTURAL-DERIVATIVE CHARACTERISTICS OF SETTLEMENTS OF THE NORTHERN KHMELNYTSKYI REGION

The article describes the structure and the word formation of the names of settlements, farms and villas of the Northern Khmelnytskyi region. Attention was drawn to the fact that the largest number of them was recorded in Polonskyi district, a little less – in Slavutych and equally – in Izyaslav and Shepetivka districts. During the Soviet Power, the farms were liquidated, today you can find only a few farms, but they are not registered as a separate administrative-territorial unit. According to the structure, we distinguish between simple, complex and compound nominations. In the basis of simple names we most often register nouns, among which grammatical forms of the singular noun predominate; much less common are the forms of the nominative plural and the genitive singular; sporadically – the genitive case of the plural. Adjective-type constructions are substantivized adjectives. Complex names are represented by composites. Compound names have been found to be more diverse in structure. Dominated by the names of phrases 20.03%, built on the model of “adjective + noun”, less often – vice versa we also note the predominance of singular forms over plural ones. The rest of the names of farms are represented by two-word or even three-word phrases, built on models: “noun + noun” – 2.36%; “noun + numeral” – 1.62%; “adjective + adjective + noun” – 1.03%; “adjective + adjective” – 0.88%; “noun + preposition + noun” – 0.58%; “noun + noun + noun” – 0.15%; “noun + noun + numeral” – 0.15%; “noun + adjective + noun” – 0.15%; “adjective + noun + noun + noun” – 0.15%.

Names-phrases are constructed by combining a preposition with a noun in the possessive case. The word-forming structure of the names of hamlet settlements in the region is quite diverse. The predominance of lexical-semantic derivation is traditional, but if in the creation of oikonyms the largest number were names formed by actual semanticization, the names of farms often arose syntactically, when onyms became primarily phrases indicating the owner, location, a certain feature.

Key words: *microtoponym, microtoponymy, oikonym, microoikonym, oikonimikom, denotation, proper name of a small geographical object.*

Починаючи з XVIII ст. в Україні особливого поширення набувають хутори як вид сільського поселення, найчастіше однодвірного, де садибні та польові роботи виконувалися одноосібно чи групою споріднених або пов'язаних спільними господарськими інтересами людей. Вагомість нашого дослідження зумовлена необхідністю фіксації пропріативів, чимало з яких втрачається протягом нетривалого часу їх існування, оскільки такі онімні одиниці в основному не фіксуються в писемних джерелах. Структурно-дериваційна характеристика найменувань висілків, хуторів і фільварків Північної Хмельниччини відсутня, що й визначає **актуальність** нашої статті.

Мета дослідження – охарактеризувати структуру та словотвір найменувань висілків, хуторів і фільварків, зафіксованих у північних районах Хмельницької області.

Реалізація вказаної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) зібрати і систематизувати власні назви поселень хутірського типу Північної Хмельниччини;
- 2) надати комплексний аналіз їхньої структури;
- 3) проаналізувати екстралінгвальні фактори, які впливають на формування власних назв Північної Хмельниччини.

Об'єкт дослідження – власні назви висілків, хуторів і фільварків, зафіксованих у північних районах Хмельницької області.

Предмет дослідження – структура та словотвір власних назв поселень хутірського типу Північної Хмельниччини.

Джерельною базою дослідження є матеріал, зібраний шляхом експедицій та анкетування респондентів з допомогою різних програм-питальників, а також опрацювання низки історичних документів, словників, карт, наукових і довідкових видань та численних інтернет-сайтів.

Відповідно до мети і низки поставлених завдань у процесі дослідження використано такі **методи і прийоми**, як *польові дослідження* (анкетування, інтерв'ювання та спостереження), *описовий* (для інвентаризації, класифікації та інтерпретації ойконімів), *структурний* (для опису структурно-словотвірної організації найменувань), *порівняльно-історичний* (для з'ясування особливостей номінацій різних типів денотатів) і

кількісних підрахунків (для встановлення продуктивності окремих типів номінацій).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше було проаналізовано структуру та словотвір власних назв поселень хутірського типу Північної Хмельниччини, що допоможе уточнити загальні закономірності творення і функціонування власних назв дрібних географічних об'єктів і як окремого регіону, і як складника цілісної топонімної системи України.

Як зазначають науковці, в історіографії XIX–XX ст. «хутір переважно протиставлявся селу як окрема садиба (індивідуальна маєтність), що розташовувалася на відокремленій ділянці землі, якою володів певний господар (можновладець, монастир, міщанин, селянин або козак)» (Енциклопедія історії України, 2013: 442). За часів радянської влади хутори було ліквідовано, нині можна знайти лише поодинокі господарства, але їх не реєструють як окрему адміністративно-територіальну одиницю.

На досліджуваній території хутірська мережа поселень почала формуватися лише у XIX ст., що зумовлено значною заселеністю краю (наприклад, у південноукраїнських губерніях, де здавна існував надлишок землі за низької густоти населення, хутори були великими (Енциклопедія історії України, 2013: 443) та бажанням окремими людьми вести своє господарство.

Серед 679 назв хуторів найбільше їх зафіксовано в Полонському районі (235; 34,61%: *Гайки* (Пл), *Корчунок* (Пл), *Плаксюки* (Пон)), трохи менше – у Славутському (164; 24,15%: *Березина* (Хвщ), *Клін* (Швч), *Ходаково* (Мпр)) і однаково – в Ізяславському (140; 20,62%: *Діброва* (Із), *Красивочка* (Із), *Сивки* (Рад)) та Шепетівському (140; 20,62%: *Вербоовецький церковний хутір* (Вер), *Займисько* (Шп), *Майдан-Вілла* (Мдл)) районах.

За структурою розмежуємо прості (502; 73,93%: *Голоди* (Із), *Селічівщина* (Сел), *Ягідна* (Нет)), складні (37; 5,45%: *Белеславівка* (Вач), *Добролозька* (Фад), *Новосели* (Хрц)) та складені (140; 20,62%: *Вітряний млин* (Мпр), *Нове Містечко* (Пол), *Петропавловський приход* (Пл)) номінації.

В основі простих найменувань найбільш часто реєструємо іменники (394; 58,03%: *Гутисько* (Із), *Королі* (Ктж), *Перешкода* (Блп)), серед яких

переважають граматичні форми називного відмінка однини (242; 35,64%: *Гамарня* (Пол), *Козлик* (Нет), *Тернівка* (Пол)); рідше трапляються форми називного відмінка множини (77; 11,34%: *Марченко* (Шп), *Пилипи* (Сл); *Ринки* (Топ)) і родового відмінка однини (71; 10,46%: *Бована* (Сас), *Мальчуна* (Сл), *Яблоновського* (Із)); епізодично – родового відмінка множини (4; 0,59%: *Головацьких* (Пл), *Понятовських* (Пл), *Прандецьких* (Пл)).

Конструкції прикметникового типу (108; 15,91%: *Дружня* (Пол), *Невідомий* (Впр), *Хоняківський* (Хон)) – це субстантивовані прикметники (107; 15,76%: *Березна* (Ліщ), *Зелена* (Вар), *Новенька* (Шп)) і один діеприкметник (0,15%: *Мурована* (Фад)).

Складні назви репрезентовані композитами (23; 3,39%: *Білогородка* (Блг), *Красносілка* (Ксл), *Сіножать* (Ріп)) та юкстапозитами (14; 2,06%: *Єлизавет-Орт* (Лип), *Кураш-Нараївський* (Нар), *Майдан-Волянськ* (Пон)).

Складені назви більш різноманітні за структурою. Переважають назви-словосполучення (136; 20,03%: *Велика Правутиницина* (Мпр), *Голе Болото* (Дов), *Новий Ставок* (Шеп)), побудовані за моделлю «прикметник + іменник» (88; 12,96%: *Васильова Гребля* (Плщ), *Зайців лісок* (Сдж), *Лебасова Долина* (Пут)), рідше – навпаки (*Гірка Полонська* (Пол), *Припутні Червоні* (Прп), *Хутір Гретин* (Хрц)); також відзначимо перевагу сингулярних форм (78; 11,49%: *Березенський Струг* (Гор), *Ейсмонтівський хутір* (Впр), *Старе Місто* (Ізс)) над плюральними (10; 1,47%: *призавгосп Великі Пузирки* (Впз), *Полонські хутори* (Пол), *Чорні Лози* (Із)).

Решта назв хуторів репрезентована двослівними або навіть і трислівними словосполученнями, побудованими за моделями: 1) «іменник + іменник» (16; 2,36%: *Бліхора Хутір* (Пкщ), *Колонія Вальдгойма* (Із), *Фільварок Аннопіль* (Гнп)); 2) «іменник + числівник» (11; 1,62%: *Бобровника № 1* (Пл), *Гори Другий* (Із), *Три корчми* (Пл)); 3) «прикметник + прикметник + іменник» (7; 1,03%: *Вербовецький церковний хутір* (Вер), *Мала Новоселиця* (Понінська) (Пн), *Нове Старе Місто* (Пл)); 4) «прикметник + прикметник» (6; 0,88%: *Березенський церковний* (Вбр), *Микулинський Польовий* (Мик), *Старий Майстрів* (Сл)); 5) «іменник + прийменник + іменник» (4; 0,58%: *Висілок при м. Шепетівці* (Шеп), *Висілок при с. Білокриниці* (Бкр), *Висілок при с. Городище* (Грщ)); 6) «іменник + іменник + іменник» (1; 0,15%: *Хутір спадкоємців Ястржемських* (Шп)); 7) «іменник + іменник + числівник» (1; 0,15%: *Ліс Гай № 2* (Плк)); 8) «іменник + прикметник + іменник» (1; 0,15%: *Дреля Трактова корчма* (Пл));

9) «прикметник + іменник + іменник + іменник» (1; 0,15%: *Вокзальний посілок на пасовищі при м. Полонному* (Пол)).

Назви-словосполучки побудовані шляхом поєднання прийменника з іменниками (4; 0,59%) в орудному (*Під Заборою* (Ман), *Під монастирком* (Пол), *Під Тополями* (Мпр)) або знахідному (*Під Ясен* (Сл)) відмінках.

Досить різноманітною є словотвірна структура назв хутірських поселень регіону. Традиційним є переважання лексико-семантичної деривації (388; 57,14%: *Гамарня* (Пол), *Семенів Кут* (Пл), *Шуляки* (Пон)), однак якщо у разі творення ойконімів найбільшу кількість становили найменування, утворені шляхом власне семантизації, то назви хуторів частіше виникали синтаксичним способом (132; 19,44%: *Барський Луг* (Сл), *Стара Гута* (Пон), *Темні Лози* (Пл)), коли онімом ставали насамперед словосполучення, що вказували на власника, місцезнаходження, певну ознаку.

У складі номінацій, утворених шляхом власне семантизації (117; 17,23%: *Гончариха* (Мнк), *Кавказ* (Сл), *Колонія* (Шп)), більш продуктивною є онімізація (80; 11,78%: *Вітрак* (Мпр), *Кут* (Ябл), *Луг* (Сл)), ніж трансонімізація (37; 5,45%: *Білецьке* (Біл), *Галас* (Глб), *Лазар* (Нвл)).

Специфічним саме для мікроойконімів є стягнення (80; 11,78%: *Гавелка* (Із), *Глінського* (Мнк), *Потанчука* (Шп)), тобто усічення назви-словосполучення, що первинно складалася з адміністративно-господарського або географічного терміна й прізвища власника в родовому відмінку, до генітива.

За аналогією до номінацій сіл творилися й назви хуторів, тому значну частку становлять плюральні найменування (59; 8,69%: *Вилки* (Шп), *Липки* (Шп), *Хутори* (Слж)). Але якщо в ойконімах переважають родові назви, в основі яких лежить прізвище, то мікроойконіми частіше мотивуються адміністративно-господарськими або географічними термінами.

Менша частина номінацій хуторів утворена морфологічним способом (291; 42,86%: *Антонівка* (Цмв), *Коськовецька* (Кск), *Кураш-Понорський* (Пнр)), зокрема суфіксальним (151; 22,24%: *Агнесівка* (Куп), *Капітульщина* (Шп), *Любартово* (Блв)). Однак якщо назви сіл у досліджуваному регіоні утворені переважно з допомогою формантів **-івк-а**, **-інц-і**, **-инц-і**, **-к-**, **-ич-і**, **-ан-и**, то в мікроойконімах продуктивними стають, наприклад, суфікси **-щин-а**, **-ищ-**. П. І. Білоусенко, описуючи історію творення іменників із семантикою збірності за допомогою суфікса **-чин-а** (**-щин-а**), зазначив, що «найперше ця семантика

відчувається в багатьох утвореннях від посесивних прикметників за належністю земель, території певним особам... Перші деривати цього типу фіксуються у XIV ст., це, зокрема, назви володінь у Волинських та Київських землях...» (Білоусенко, 2011: 56). Мабуть, саме цей аспект і зумовлює продуктивність назв хуторів із дериватом **-щин-**а. Водночас продуктивність цього форманта у разі творення мікротопонімів підтверджують й інші науковці (Мосур, 2015: 75; Редьква, 2006: 37).

Пропонуємо перелік формантів, за допомогою яких утворилися власні назви (у спадному порядку): 1) **-івк-**а (**-овк-**а) – 53 (7,81%: *Белеславівка* (Вач), *Калинівка* (Пл), *Олександрівка* (Пл)); 2) **-щин-**а – 32 (4,71%: *Березениця* (Пл), *Карпівщина* (Пол), *Медведівщина* (Вмв)); 3) **-к-** – 11 (1,62%: *Зарубанка* (Пл), *Корчемка* (Шп), *Плесенка* (Плс)); 4) **-о** – 11 (1,62%: *Артемове* (Нвк), *Даньково* (Дан), *Колодязно* (Із)); 5) **-иц-** – 9 (1,33%: *Будище* (Впр), *Кадлубищи* (Сив), *Роговище* (Пл)); 6) **-ок** – 6 (0,88%: *Корчунок* (Пл), *Лісок* (Кил; Мух)); 7) **-иськ-**о – 4 (0,59%: *Гутисько* (Із), *Займисько* (Сл), *Пасічисько* (Із)); 8) **-ин** – 4 (0,59%: *Березина* (Мпр; Хвц; Шп), *Литина* (Сдж)); 9) **-ець** – 3 (0,44%: *Гордець* (Мнк), *Моховець* (Хрв), *Хірановець* (Ман)); 10) **-иц-** – 2 (0,29%: *Жидовиця* (Сдж), *Красниця* (Мкт)); 11) **-івц-**і – 2 (0,29%: *Голишівці* (Сл), *Митківці* (Клб)); 12) **-инц-**і – 1 (0,15%: *Грузинці* (Шп)); 13) **-ани** – 1 (0,15%: *Могіляни* (Слв)); 14) **-ик** – 1 (0,15%: *Круглик* (Сл)); 15) **-ськ** – 1 (0,15%: *Сасанівськ* (Сас)); 16) інші суфікси – 10 (1,47%: *Вовківня* (Сл), *Лисява* (Шп), *Мокрувка* (Вар)).

Незначна кількість назв хуторів утворена префіксальним (12; 1,77%: *Забара* (Вар), *Закриниці* (Із), *Підгута* (Сл)) та конфіксальним (4; 0,59%: *Залисся* (Із), *Залужжя* (Тар), *Підольшанка* (Мпр)) способами.

Унаслідок конверсії ад'єктивів виникли 99 мікроойконімів (14,58%: *Масовий* (Пл), *Невідомий* (Впр), *Шляхова* (Хрц)), а найбільш часто субстантивувалися ад'єктоніми (27; 3,98%: *Березенський* (Вбр), *Добринський* (Доб), *Хоняківський* (Хон)) або посесиви на **-ів** (33; 4,86%: *Дідусів* (Ксл), *Кобилів* (Ммд), *Тарасів* (Шп)) та **-ин** (13; 1,91%: *Валюнин* (Шп), *Ізабелін* (Із), *Гурмін* (Нвк)).

Традиційним, проте малопродуктивним, є складання (25; 3,68%: *Майдан-Бронник* (Брн), *Новосудилків* (Сдж), *Шваропіль* (Плк), зокрема словоскладання (14; 2,06%: *Гриців-Забілка* (Грц), *Майдан-Волянський* (Пол), *Правохоморне* (Пол)), основокладання без суфіксації (9; 1,33%: *Каргопіль* (Із), *Фіришенталь* (Жун), *Черниводи* (Пвг)) й основокладання із суфіксацією (2; 0,29%: *Білобережжя* (Слв), *Новоселиця* (Сдж)).

Як бачимо, у складі мікроойконімів найбільш активно використовуються суфіксація, синтаксичний спосіб, власне семантизація, конверсія і стягнення. Характерною структурною особливістю власних назв висілків, хуторів і фільварків Північної Хмельниччини є домінування простих форм над складеними і особливо складними (192; 4,5%). Це результат стягнення складених пропріативів, з яких у процесі мовленнєвої еволюції зникли географічні терміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусенко П. Збірні назви з суфіксом -чина (-щина) в історії української мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 56–61.
2. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 784.
3. Мосур О. Мікротопоніми Самбірського циркулу на -щина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. (1152). 2015. С. 75–79.
4. Редьква Я. П. Еволюція топоформанта -щин(а) в слов'янських мовах та його рефлексів в регіональній історичній ойконімії. *Λογος όνομαστικη*. 2006. № 1. С. 37–45.

REFERENCES

1. Bilousenko P. Zbirni nazvy z sufiksom -chyna (-shchyna) v istorii ukrainskoi movy [Collective names with the suffix -china (-shchyna) in the history of the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia "Filolohiia. Sotsialni komunikatsii"*. Uzhhorod, 2011. Vyp. 24. S. 56–61 [in Ukrainian].
2. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the History of Ukraine] u 10 t. Kyiv: Naukova dumka, 2013. T. 10: T–Ya. S. 784 [in Ukrainian].
3. Mosur O. Mikrotoponymy Sambirskoho tsyrkulu na -shchyna [Microtoponyms of the Sambir compass on -shchina]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Filolohiia"*. (1152). 2015. S. 75–79 [in Ukrainian].
4. Redkva Ya. P. Evoliutsiia topoformanta -shchyn(a) v slovianskykh movakh ta yoho refleksy v rehionalnii istorichnii oikonimii [The evolution of the topoformant -shchyna (a) in Slavic languages and its reflexes in the regional historical oikonymy]. *Λογος όνομαστικη*. 2006. No. 1. S. 37–45 [in Ukrainian].